Industria Inne Radomskie

mini-przewodnik

Zadanie publiczne „Industrad" zostało dofinansowane ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Mazowsze. serce Polski

Mazowsze dla organizacji pozarządowych

Wybór obiektów, tekst: Łukasz Sobol, Tomasz Król

Oddział Miejski
im. ks. J. Wiśniewskiego
w Radomiu

Radom, 2025

Wstęp

Przewodnik „Industrialne Radomskie" jest opracowaniem, które powstało aby zwrócić uwagę na te obiekty znajdujące się w regionie, na których zwykle wzrok dłużej się nie zatrzymuje, które nie zawsze są na pierwszym planie. Ale i one posiadają swoją historię, wpisane są w krajobraz miejscowości w których się znajdują i zaczynają niestety powoli z tego krajobrazu znikać. Nie jest to przewodnik który wyczerpuje temat, pokazuje wszystko, ma za zadanie jednak ukazać co takiego warto zobaczyć nim zostanie po tym tylko pozostałość fundamentów, czy grobla przy stawie. Może stanie się też motywacją do odkrywania pozostałych obiektów, które znajdują się jeszcze w wielu miejscowościach ziemi radomskiej. Dobór obiektów jest subiektywny, w zdecydowanej większości decydowała ich mała popularność. Świadomie pominięto Radom, posiadający także wiele pozostałości dawnego przemysłu, chcąc pokazać mniej znane miejsca. Terytorialnie wybrano obiekty położone między rzeką Pilicą a dzisiejszą granicą z województwem świętokrzyskim. Przy każdym obiekcie znajduje się jego lokalizacja umożliwiająca dotarcie do niego korzystając z nawigacji. Do większości obiektów można dotrzeć autem i rowerem, wyjątek stanowią kopalnie, co zaznaczone jest w tekście.

Opracowanie powstało w ramach projektu „IndustRad"

MŁYNY

Mimo zniszczeń wojennych, powojennego upaństwowienia młynarstwa i w końcu przejęcia tej gałęzi przemysłu przez młyny spółdzielcze, przemysłowe, pozostało w krajobrazie regionu radomskiego jeszcze kilkadziesiąt obiektów, nieużytkowanych od lat za to lepiej lub gorzej zachowanych. Część z nich nadal jest wykorzystywana, niekoniecznie zgodnie ze swym pierwotnym przeznaczeniem, ale to gwarantuje ich ciągle istnienie. W niektórych budynkach nadal można znaleźć dawną maszynerię, chociaż w zdecydowanej większości brakuje już kół, które dawniej napędzały młyny, czy turbin. W terenie trudno już niestety znaleźć tak rozpowszechnione szczególnie w południowej części regionu wiatraki, zachowały się tylko pojedyncze okazy z czego większość bez łopat. Poniżej wybrano kilka mniej znanych obiektów na ziemi radomskiej, położonych na różnych rzekach lub budowane od razu jako młyny elektryczne. Obiekty można zwiedzać tylko z zewnątrz, dostępne także dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się (przy własnym transporcie lub korzystając z publicznego w przypadku Skrzynna).

Gaj

Położony na prawobrzeżnym dopływie Wiązownicy młyn wodny zbożowy powstał po 1929 roku. Posiadał napęd na jedno koło wodne. W 1957 r. w młynie zainstalowano leżąca turbinę wodną typu Francisa i założono silnik elektryczny. Drewniany budynek posadowiony jest na podmurówce z kamienia, częściowo na palach. Podparty jest dodanymi później elementami betonowymi. Sam budynek posiada konstrukcję szkieletową, jest oszalowany deskami. Przykrywa go dwuspadowy dach kryty blachą. Wejścia są uszkodzone, we wnętrzu pozostałość mechanizmu. Pogródki (rowy doprowadzające wodę do młyna) są murowane, wykonane z cementu. Obok staw powstały ze spiętrzenia rzeczki groblą ziemną.

Gmina Przysucha. Najbliższy przystanek bus – Smogorzów, 2 km, przystanek PKP – Smogorzów Przysuski, 2,5 km.
Położenie: 51.39998543 N 20.61272251 E

Gniewoszów
Młyn w Gniewoszowie powstał w 1930 roku. Po II wojnie światowej jak wiele tego typu obiektów został upaństwowiony. Działał do lat 80. XX wieku. Kilka lat temu został zakupiony przez prywatnych właścicieli, którzy przebudowali go na obiekt mieszkalny wraz z pracownią. Obecnie można go oglądać jedynie zza ogrodzenia. Położony jest przy drodze nr 738.

Gmina Gniewoszów, ul. Kozienicka 48. Najbliższy przystanek bus – Gniewoszów, 650 m.
Położenie: 51.47679737 N 21.80716767 E

Gulin
Młyn wodny, drewniany zbudowany w l. 1915-16 w miejscu wcześniejszego, który spłonął w 1914 r., własność rodziny Stańczykowskich. W czasie okupacji pracował sporadycznie, głównie nocami. W 1944 r. gdy Niemcy się wycofywali, wysadzili

w powietrze most, co spowodowało uszkodzenie ściany młyna. W 1956 roku młyn zostaje upaństwowiony (Państwowe Przedsiębiorstwo Młynów w Radomiu). Od 1970 właścicielem była Gromadzka Rada Narodowa w Zakrzewie, a od 1976 – GS Samopomoc Chłopska w Przytyku. W 1983 r. został wystawiony na licytację. Ponownie wrócił w ręce rodziny Stańczykowskich.
Ściany młyna są drewniane, oszalowane deskami. Dach kryty blachą. Podłogi wewnątrz drewniane. Zachowane wyposażenie. Pomieszczenie turbinowni drewniane, z kratą zabezpieczającą poniżej. Z lewej strony metalowa skrzynia zsypowa na zboże.

Gmina Zakrzew. Dojazd od Jankowic lub Gulina. Brak komunikacji publicznej w pobliżu.
Położenie: 51.48684201 N 21.00054916 E

Iłża

Młyn wodny na rzece Iłżance, drewniany z drewna modrzewiowego. Wybudowany zapewne w początkach XX wieku,. w oparciu o dawniejszy budynek z XIX wieku. Ściany konstrukcji słupowo-ryglowej. W czasach współczesnych dobudowano tarasy. Posiada drewnianą komorę turbinową,

;pierwotnie był napędzany trzema kołami, następnie jednym kołem podsiębiernym a od 1937 – turbiną.

Miasto Iłża, ul. Przy Murach 4. Najbliższy przystanek bus – (dworzec) 450 m.
Położenie: 51.16113885 N 21.23903357 E.

Iłża-Wójtostwo

Młyn zbożowy na rzece Iłżance, wybudowany w 1913 roku przez Adama Barszczyńskiego. W 1949 budynek zakupują bracia Bolesław i Marian Wajs prowadząc produkcję do 1956 r., do czasu upaństwowienia młyna. Po czterech latach zostaje unieruchomiony w wyniku powodzi. Wyeksploatowane maszyny powodują, że produkcja nie zostaje wznowiona. Młyn wraca do prywatnych właścicieli.

Budynek młyna jest murowany, z kamienia łamanego; łuki nad oknami i gzymsy wykonane są z cegły. Dach dwuspadowy kryty eternitem (od 1962 r.). Nie zachowała się komora turbinowa, która była drewniana. Młyn był napędzany przez turbinę. Przemiał na dwie pary walców, jedno złożenie kamieni młyńskich i śrutownik. Wewnątrz zachowały się pozostałości maszynerii.

Gmina Iłża. Iłża-Wójtostwo ul. Wójtowski Młyn. Najbliższy przystanek bus (dworzec) - 3,5 km.
Położenie: 51.18464114 N 21.26798002 E

Jabłonica

Młyn wodny zbożowy usytuowany na Radomce. Budynek wystawiono około 1905 roku, jest murowany z obrobionych kamieni. Pierwotnie posiadał dwa koła podsiębierne, zamienione w 1942 roku na turbinę horyzontalną. Budynek przykryty jest dwuspadowym dachem. Pogródki częściowo drewniane, częściowo murowane. Komora w której znajdowała się turbina (z prawej), drewniana. Dawny staw, który powstał po spiętrzeniu wody rzeki, obecnie zamieniony w stawy (łowisko). Obok młyna, po prawej stronie, znajduje się tartak z 1947 roku.

Gmina Wieniawa. Jabłonica, ul. Północna. Najbliższe przystanki bus - Jabłonica 400 m, Wieniawa 800 m, przystanek PKP - Wieniawa, 1 km.
Położenie: 51.35775806 N 20.79845235 E

Kolonia Seredzice

Znajdujący się tu młyn elektryczny (pierwotnie wodny) został wybudowany przez Władysława Sara w 1932 roku. Wspólnie żoną, Anielą, byli właścicielami młyna w latach 40. i w latach 50. do czasu przejęcia go przez państwo. W ręce rodziny Sar budynek wrócił dopiero w 1993 roku. Po 1956 roku został przekształcony w młyn elektryczny, z napędzanego turbiną. Zbudowany jest z kamienia łamanego i cegły. Zachowało się wyposażenie wnętrza. W elewacji frontowej dekoracyjny ceglany krzyż. Za mostem warto obejrzeć krzyż wystawiony przez właścicieli młyna w 1948 r. na pamiątkę synów.

Gmina Iłża. Koło posesji Białka 1. Brak w pobliżu przystanku komunikacji publicznej. Dworzec bus Iłża – 3,3 km.
Położenie: 51.14703135 N 21.21186775 E

Marywil

Młyn wodny na rzece Szabasówce. Został wybudowany przed 1900 r. Wcześniej znajdował się tu młyn drewniany oraz prawdopodobnie kuźnica wodna. Młyn jest murowany z kamienia. Obecnie jest zrujnowany, pozbawiony dachu, mocno zniszczona północna ściana. Zachowała się część maszynerii.

Obok staw. Według przekazów, w 1940 r. w młynie spotkali się mjr Henryk Dobrzański „Hubal" z gen. Stefanem, Roweckim „Grotem" – nie jest to jednak wydarzenie potwierdzone.

Gmina Szydłowiec. Brak w pobliżu komunikacji publicznej.
Położenie: 51.2602532 N 20.84576402 E

Przysucha-Młyny
Istniejący tu młyn wodny a także nieistniejąca walcownia i pudlingarnia należały do dóbr Przysucha. Młyn położony jest na rzece Radomce. Jest to wielokondygnacyjny budynek, na planie prostokąta. Wnętrze uległo spaleniu, czego ślady widać w otworach okiennych. Nieznana jest data wybudowania budynku.

Miasto Przysucha. Ul. Młyny. Najbliższy przystanek bus – Przysucha-Młyny 200 m, dworzec bus Przysucha 1,7 km.
Położenie: 51.34397363 N 20.63980089 E

Rudnik
Na prawobrzeżnym dopływie Wiązownicy znajduje się młyn wodny zbożowy. Wybudowany został w 1928 roku. Jest to

budynek drewniany, na planie prostokąta, na murowanej podmurówce. Dwuspadowy dach przykrywa budowlę o konstrukcji szkieletowej, oszalowana deskami. Ponad zadaszeniem – dodatkowa kondygnacja przykryta daszkiem. Młyn był napędzany turbina leżącą typu Francisa, przemiał na jedno złożenie walców, perlak i żuber. Od 1969 posiadał silnik elektryczny. W młynicy mieściło się też mieszkanie młynarza. Obok staw, powstały ze spiętrzenia rzeki przez groblę ziemną.

Gmina Przysucha. Przy drodze Janików-Brogowa. Najbliższy przystanek bus – Janików 2,1 km, przystanek PKP – Przysucha, 4,5 km.
Położenie: 51.41061524 N 20.64570466 E

Skrzynno
Młyn wodny zbożowy na rzece Radomce. Młyn istniał w Skrzynnie według źródeł już w XVI wieku. Obecny budynek młyna jest murowano-drewniany. Dolna kondygnacja wraz z komorą turbinową były wzniesione z kamienia łamanego. Górna kondygnacja, konstrukcji szkieletowej, wykonana jest z drewna, oszalowana. Budowla przykryta jest dwuspadowym dachem. Młyn napędzała turbina horyzontalna typu Francisa

i silnik elektryczny. Zachowało się częściowo zniszczone wyposażenie. Ze względu na łatwy dostęp, wnętrze jest zdewastowane i zaśmiecone.

Gmina Wieniawa. Ul. Młynarska. Najbliższy przystanek bus – 400 m, najbliższy przystanek PKP – Skrzynno, 600 m.
Położenie: 51.36159292 N 20.71703562 E

Sokolniki Mokre

Młyn zbożowy na Radomce w Sokolnikach Mokrych pojawia się w źródłach już w latach 70. XIX wieku. Dokładna data budowy obecnego, nie jest znana. Pierwotnie był napędzany przez dwa koła, a od 1925 roku przez turbinę horyzontalną. Budynek młyna oraz komory turbinowej – drewniane, o konstrukcji częściowo szkieletowej, częściowo sumikowo-łątkowej. Młynica, która była na palach – nie zachowała się.

Gmina Wieniawa. Najbliższy przystanek bus – Sokolniki Mokre, 1 km.
Położenie: 51.35507415 N 20.75062281 E

Sycyna

Młyn-spichlerz w Sycynie powstał najpewniej w czasach gdy wieś ta była własnością rodziny Morzkowskich, w III ćw. XIX w. Po Morzkowskich, od 1872 r. aż do 1941, właścicielami byli Czaplińscy (Wacław Czapliński majątek wraz z dworem nabywa w 1872 r.). Młyn handlowo-gospodarczy był napędzany motorem gazowo-koksowym, mogącym przemielić 100-120 m zboża na dobę. W magazynie składować można było 3000 m mąki. W 1941 r. majątek został zajęty przez Niemców, oni też opuszczając Sycynę wywieźli maszyny z młyna. W 1946 r. majątek wraz z młynem przejmuje Skarb Państwa, a od 1955 właścicielem zostaje Spółdzielnia Produkcyjna „Przełom". Od 1990 r. młyn jest zamknięty, nie posiada wyposażenia.

Ściany młyna, także działowe, są wykonane z cegły, drewniana więźba dachowa dźwiga dach kryty eternitem. Budynek jest trójkondygnacyjny. W latach 60. rozbudowano wystawkę dachową dachu. Zachowane drewniane drzwi, brak większości okien.

Gmina Zwoleń. Najbliższy przystanek bus – Sycyna, 250 m.
Położenie: 51.30633432 N 21.59483319 E

Zastronie

Młyn zbożowy zbudowany na rzece Kobyłce, z piaskowca. Pierwotnie niższy, nadbudowany. Szczyty pod dwuspadowym dachem drewniane, oszalowane. Młyn zbudowano na planie prostokąta. Dokładna data budowy – nieznana. Nie zachowała się komora turbinowa. Ujęcie wody przy młynie murowane. Do ok. 1938 młyn napędzany był przez koło nasiębierne – później na turbinę wodną. Przemiał na jedno złożenie kamieni młyńskich i na dwie pary walców.

Gmina Szydłowiec. Brak w pobliżu przystanków komunikacji publicznej. Dojazd od Wysokiej.
Położenie: 51.30021113 N 20.88191365 E

Zwola – Grzywacz

Młyn amerykański, murowany, przebudowywany. Znajduje się na terenie dawnej osady młyńskiej Grzywacz, której właścicielem był Henryk Daniel Boguski. Na budowę nowego młyna zaciągnął kredyt u kuzyna, Władysława Skłodowskiego, ojca Marii Skłodowskiej. Bywał on czasem w osadzie z córką. W latach 1893-98 był właścicielem młyna, ze względu na bankructwo Henryka Boguskiego. Wzmiankę o młynie można znaleźć w wierszu „Rok Pański 1885" autorstwa Marii Skłodowskiej. Przy młynie przechodzi niebieski szlak turystyczny z Maciejowic do Janowca nad Wisłą.

Gmina Policzna. Brak w pobliżu przystanków komunikacji publicznej. Dojazd od Zwoli lub Piątkowa.
Położenie: 51.43837846 N 21.75459028 E

Zychorzyn

Młyn zbożowy na dopływie Drzewiczki. Obecny młyn został zbudowany w 1950 roku, w miejscu dawnego młyna dworskiego. Dolna kondygnacja jest murowana, górna drewniana, o konstrukcji szkieletowej. Budynek przykrywa dwuspadowy dach. Od 1954 r. młyn posiadał napęd elektryczny. Przemiał na

dwa złożenia walców. Grobla ziemna koło młyna spiętrzała wodę w staw.

Gmina Rusinów. Najbliższy przystanek PKP – Bieliny Opoczyńskie, 2,7 km.
Położenie: 51,4305267 N 20.53180349 E

***

Poza powyższymi, na ziemi radomskiej istnieje jeszcze wiele mniej lub więcej znanych młynów. Ze względu na objętość opracowania nie opisano tu wszystkich. Z tych lepiej zachowanych można wymienić jeszcze młyny znajdujące się w miejscowościach: Antoniówka, Białobrzegi, Borowiec, Boży Dar, Daniszów, Jedlnia, Kłonów, Krępa, Koryciska, Kroczów Większy, Łęgonice, Orońsko, Owadów, Przysucha, Radestów, Rożek, Rzeczniów, Sieciechów, Solec nad Wisłą, Szydłowiec, Siekluki (wiatrowy), Zajezierze, Zwoleń...

ZAKŁADY

Pod ogólną nazwą „Zakłady" w miejscu tym opisano obiekty które były związane z przemysłem metalowym, spożywczym, ale także takie nietypowe budynki jak wyłuszczarnia nasion. Niewiele już pozostałości dawnych fabryk możemy odnaleźć w regionie, szczególnie na terenie dawnego klucza Przysuskiego – dzisiaj ten przemysł możemy odnaleźć w nazwach miejscowości. Nie ma też już fabryk porcelany, unikatowej destylarni żywicy i wielu innych mniejszych i większych zakładów które wymieniane są w dawnych opracowaniach i zestawieniach.

Augustów

Wyłuszczarnia i suszarnia szyszek

Wyłuszczarnia szyszek w Augustowie powstała w latach 1930-31. Jest to wyłuszczarnia termiczna, którą ogrzewano spalanymi szyszkami. Składa się z trzech komór: dolnej – nagrzewczej połączonej z paleniskiem, środkowej – łuszczenia szyszek i z górnej – magazynu szyszek, gdzie szyszki były wstępnie suszone. Z magazynu szyszki trafiały do bębnów w komorze środkowej (było ich 20). Do wyłuszczarni dobudowane jest pomieszczenie w którym odskrzydlano nasiona i czyszczono je. Budynek jest drewniany, słupowo-ryglowy, na ceglanym cokole. Razem z wyłuszczarnią zbudowana została suszarnia szyszek. Posiada trzy kondygnacje, każda z nich służyła do suszenia odpowiednich gatunków szyszek. Podobnie jak w przypadku wyłuszczarni budynek jest drewniany o konstrukcji ryglowo-słupowej, oszalowany, posadowiony na słupach betonowych. Budynki zostały odnowione w ostatnim czasie.

Gmina Pionki. Najbliższy przystanek bus – Augustów, 150 m.
Położenie: 51.53149588 N 21.46722422 E

Chlewiska

Zespół wielkopiecowy

Był najdłużej pracującym zakładem opalanym węglem drzewnym. Powstał w l. 1890-95 r. gdy wygaszono ostatni wielki piec w Aleksandrowie w dobrach Chlewiska. Inwestorem było Francuskie Towarzystwo Metalurgiczne. Wiadomo, że zakład

w Chlewiskach był czynny już w 1893 r., jego produkcja sięgała wówczas 2650 t surówki rocznie (największą produkcję uzyskał w 1908 r. – 4111 t). W 1910 r. zatrudnienie sięgnęło 400 osób. Pierwszym właścicielem, kompleksu był hr. Konstanty Broel-Plater (do 1910 r.). Po nim właścicielami byli W. Pawłowski, „Elibor" Tow. Akcyjne Ł. J. Borkowski a w 1939 Spółka Akcyjna „Huta Pokój". Ostatni właściciel uruchomił ponownie wielki piec, wygaszony w 1925 r. Na potrzeby huty pozyskiwano rudę w okolicznych kopalniach. W latach 1904-1910 zatrudnienie w kopalniach wynosiło 65 osób, pozyskano ponad 14 t rudy. Dzisiaj mieści się tutaj Oddział Narodowego Muzeum Techniki.

W skład zespołu wchodzi kilka budynków. Zbudowane one są z kamienia łamanego, jedynie nadłucza okien i otworów wejściowych wykonano z cegły. Przy wejściu na teren, po lewej stronie – wartownia. Widoczny z oddali wolnostojący komin jest zbudowany z cegły, zwęża się ku górze. W hali obok znajduje się wielki piec – jego budulec stanowi cegła szamotowa. Zbudowany jest na planie koła, zwęża się ku górze. Jego konstrukcję wzmacniają metalowe taśmy. Pojemność pieca to ok. 38,4 m^3. Z prawej strony obrotowy dźwig. Do pomieszczenia wielkiego pieca od południa przylega hala wagowa; tu przygotowywano wsady do pieca. Transportowano je przy wsparciu urządzenia wodnego w ciągu pionowym na górę wieży wyciągowej, gdzie po torach wagonik z wsadem podjeżdżał do gardzieli wielkiego pieca. W drugim pomieszczeniu obok wielkiego pieca znajdują się dmuchawy wielkopiecowe i pompa wodna W hali obok – piece grzewcze.

W budynkach obok, znajdują się dzisiaj wystawy. Budynek przylegający od północny do hali wielkiego pieca to dawna odlewnia, naprzeciw niej montownia i na prawo od niej, magazyn. Warto zwrócić uwagę na prażaki – trzy piece, zbudowane z piaskowca, niegdyś połączone pomostami z placem rudnym. Posiadają stożkowe dachy z wysokimi kominami. Dawniej do transportu między halami używano parowozu i wagonów poruszających się po torach o rozstawie 600 m. Po przeciwnej stronie od bramy, na końcu kompleksu znajduje się budynek dawnej łaźni, a przed nim po prawo dawny skład opału

będący dzisiaj także halą wystawową. Z pozostałych mniejszych obiektów zobaczyć można jeszcze dawną kuźnię i laboratorium.

Gmina Chlewiska. Chlewiska. ul. Szkolna 34. Najbliższy przystanek bus – Chlewiska, 1,1 km. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.23560737 N 20.75717565 E

Chruściechów

Gorzelnia

Została założona przez Mariana Antoniego Arkuszewskiego (1871-1941). Był on właścicielem majątku Chruściechów. Wybudował w m nim gorzelnię, założył stawy rybne, zalesił grunty a w 1913 roku rozbudował dwór i założył duży park. Gorzelnię postawił w 1907 roku. Do wytwarzania spirytusu wykorzystywano ziemniaki i chleb. Gorzelnia została upaństwowiona w 1945 r. i działała tak do 1990 r. gdy została wydzierżawiona prywatnemu właścicielowi. Pod koniec zeszłego wieku produkowano w gorzelni spirytus służący do wyrobu paliw – tak zwany odwodniony. Budynek gorzelni zbudowany jest z cegły ceramicznej. Posiada 1010 m2 powierzchni. W dwóch budynkach gospodarczych powstałych równocześnie z gorzelnią były

magazyny na spirytus i spirytus denaturowany, trzeci budynek powstały już po II wojnie światowej pełnił rolę magazynu złomu i zbędnych urządzeń.

Gmina Stara Błotnica. Brak w pobliżu przystanków komunikacji publicznej.
Położenie: 51.58033822 N 20.9648662 E

Iłża

Piece

Piec okresowy przy ulicy Błazińskiej. Wybudowany został w 1931 r. jako jeden z dwóch tego typu pieców, służących do wypału wapna. Wykonany jest z cegły przemysłowej i kamienia osadowego. Nieopodal pozostałości pieca kręgowego typu Hoffmann z kominem o wysokości 27 m. W tym wybudowanym w 1932 r. piecu wypalano wapno. Wykonano go podobnie jak wspomniany wcześniej piec z cegły przemysłowej i kamienia osadowego. Ze względu na złe użytkowanie pieca dochodziło w nim do przepalania obmurza.

Miasto Iłża. Ul. Błazińska. Najbliższy przystanek bus (dworzec) – 2 km.
Położenie: 51.14667778 N 21.23760632 E,
51.14732679 N 21.23665378 E

Kozienice

Hamernia

Dawny zakład w którym obrabiano pozyskany z rud metal, został założony na mocy decyzji króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z 1782 r. Gdy w 1786 r. powstała w mieście Królewska Manufaktura Broni Palnej, przekształcona w 1788 w fabrykę broni, hamernia stała się ważnym elementem zakładu. W fabryce pracowali specjaliści na czele z królewskim rusznikarzem, Andrzejem Kownackim. Produkcja sięgała początkowo ok. 500 sztuk broni rocznie, osiągając do czasów zniszczenia przez Rosjan w 1794 r. produkcję do 2000 szt. broni. W kozienickiej fabryce produkowano jedną z najlepszych ówcześnie broni palnych – sztucer kozienicki. Hamernia znajdująca się przy rusznikarni pracowała do I wojny światowej. Jej właścicielami były osoby prywatne – Mateusz Reyzacher, później Michał Hodorowicz, Reyzacherowie, Edward Płończyński

i jego spadkobiercy. W hamerni walcowano miedź, produkowano wyroby miedziane i mosiężne, w tym aparaty gorzelniane i młócarki. W 1914 r. cała fabryka zostaje zniszczona podczas działań wojennych. W 1935 r. Jan Wrona kupuje hamernię i ją odbudowuje po zniszczeniach, uruchamiając ponownie produkcję (walcownia blachy). W czasie okupacji, w l. 1943-44 hamernię użytkuje Gustaw Armbruster, prowadząc produkcję zbrojeniową – płyty stalowe na wagony pancerne. Po 1949 r. hamernia jest w zarządzie państwowym, wyposażenie zostaje zdemontowane. Budynek wraca do właściciela w latach 50., służy mu jako magazyn. Dzisiaj niszczejący obiekt jest dostępny tylko z zewnątrz. Znajduje się przy ul. Przemysłowej.

Kozienice. Ul. Przemysłowa Najbliższy przystanek bus – Kozienice/Radomska, 650 m, dworzec bus – 1,3 km. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.57751883 N 21.55043496 E

Maków

Gorzelnia

W Makowie znajdują się ruiny gorzelni wybudowanej w roku 1885, gdy właścicielem majątku Maków stał się Karol Czarnowski. Wzniósł on poza tym młyn wodny, wiatrak i znajdujący się obok budynek lamusa. Majątek pozostawał w rękach rodziny Czarnowskich do czasu II wojny światowej. Od 1930 r. zarządzany był przez zarządcę. W 1945 r. majątek został rozparcelowany. W 1958 r. część dawnego folwarku z gorzelnią przejmuje Powiatowy Związek Spółdzielni Samopomoc Chłopska w Radomiu umiejscawiając tu Zakład Zbytu i Przetwórstwa Owocowego. Po kolejnych zmianach, gorzelnia funkcjonuje do połowy lat 90.

Budynek był zbudowany w stylu eklektycznym. Wzniesiony z cegły, obustronnie tynkowany. Elewacja frontowa posiada arkadowo-kolumnowy portyk. Piwnice sklepione kolebkowo. Wnętrza różnej wysokości, z zachowanymi fragmentami posadzek. W budynku nie zachowały się żadne elementy dawnego wyposażenia.

Gmina Skaryszew. Maków, Ul. Szkolna. Najbliższy przystanek bus – Makowiec, 2,5 km.
Położenie: 51.34462692 N 21.24974564 E

Nadolna

Zakład wielkopiecowy

W Nadolnej istniał zakład wielkopiecowy wybudowany w 1837 roku przez Antoniego Klimkiewicza (był on dzierżawcą zakładów chlewickich). Był on jeszcze czynny w końcu XIX wieku. Z dawnego zakładu pozostała grobla, która spiętrzała wodę w staw, upusty i kanał. Zachowały się dwa dawne budynki mieszkalno-administracyjne, położone naprzeciw stawu. Jeden został przebudowany na kościół, w drugim mieści się plebania. Są to budynki murowane z kamienia łamanego, kryte dwuspadowym dachem. Zachował się także budynek kuźnicy (z pierwszej ćw. XIX w.), który po wybudowaniu nowego zakładu wielkopiecowego, pełnił rolę miechowni.

Gmina Chlewiska. Najbliższy przystanek bus – Nadolna, 250 m. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.26279277 N 20.71028099 E

Orońsko

Kuźnia

Znajdująca się na terenie Centrum Rzeźby Polskiej kuźnia, powstała na przełomie XIX i XX wieku, na potrzeby szkoły jeździeckiej założonej przez Józefa Brandta (był on właścicielem majątku od 1877 r.). Rozbudowana została w 1977 r. o ślusarnię i zaplecze socjalne. Budynek wykonany jest z kamienia łamanego, otynkowany od wewnątrz. Południowa część jest ceglana. Kuźnia jest parterowa z głębokim podcieniem od wejścia. Wyposażenie wnętrza – współczesne.

Gmina Orońsko. Centrum Rzeźby Polskiej, ul. Topolowa. Najbliższy przystanek bus – 1,1 km. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.

Położenie: 51.3120878 N 20.97827721 E

Pakosław

Kuźnia i suszarnia chmielu

Budynki te wschodziły w skład zespołu folwarcznego Pakosław. Do dzisiaj zachowała się tylko część budynków tworzących dawne gospodarstwo. Kuźnia pochodzi zapewne z początków XX wieku, jest dość zaniedbanym obiektem stojącym po przeciwnej stronie drogi prowadzącej wzdłuż obór.

Przed I wojną światową właścicielką majątku była Janina Smoleńska. Suszarnia znajduje się na terenie prywatnym, można ją obejrzeć tylko zza ogrodzenia.

Gmina Iłża. Najbliższy przystanek bus – Pakosław, 1,4 km. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.1956837 N 21.1593347 E

Prędocin-Kolonia

Gorzelnia

Gorzelnia w Prędocinie-Kolonii położona jest na terenie dawnego zespołu dworskiego. Powstała w 1910 roku, gdy właścicielem majątku był Stanisław Herniczek. Zbudowana jest z cegły, otynkowana. Budynek jest parterowy, jedynie środkowa część jest piętrowa. Dach kryty eternitem. Zachowały się stalowe okna parteru. Od południa w dobudówce kotłownia, obok której stoi komin.

Wewnątrz zachowała się część wyposażenia, w tym pochodzący z 1963 roku kocioł parowy. W budynku obok był magazyn spirytusowy.

W zabytkowym parku, przy którym znajduje się gorzelnia, warto obejrzeć pochodzący z II poł. XIX w. modrzewiowy dwór rodziny Herniczków.

Gmina Iłża. Najbliższy przystanek bus – Prędocin-Kolonia, 850 m. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.15586895 N 21.3121872 E

Policzna

Gorzelnia

Gorzelnię założył tu właściciel, majątku Policzna, Stefan Przeździecki. Zbudowana została ona z cegieł wyrobu miejscowego, z założonej w latach 80. XIX wieku cegielni, wchodzącej w skład majątku Policzna. Budynek powstał w 1907 r. Równocześnie z gorzelnią wybudowano magazyn spirytusu i budynek gospodarczy. W latach 30. gdy właścicielem majątku był hr. Antoni Przeździecki wymieniono urządzenia w gorzelni. 1 stycznia 1949 r. na terenie Policzny zostało utworzone Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR), które przejęło także gorzelnię. Zarządzało ono terenem aż do 1989 kiedy przekazano budynki i teren ZRHP „Iglopol" w Straszęcinie. W międzyczasie w latach 70. ponownie wymieniono urządzenia wewnątrz. Od połowy lat 90. budynki wchodzące w skład dawnego majątku są prywatną własnością.

Gorzelnia jest budynkiem wzniesionym z cegły czerwonej, jest otynkowana wewnątrz. Posiada drewniane stropy. Zachowała się część wyposażenia. Od strony wschodniej były pomieszczenia kotłowni (przy kominie). Obok stoją budynki magazynowe.

Gmina Policzna. Policzna, ul. Przeździeckich. Najbliższy przystanek bus – Policzna, 600 m. Dostęp możliwy dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się.
Położenie: 51.45544556 N 21.63337522 W

***

Na ziemi radomskiej mamy jeszcze kilka obiektów przemysłowych, które zachowały się w różnym stanie i są warte uwagi. Wymienić tu należy chociażby tereny dawnych zakładów „Pronit" w Pionkach z monumentalną elektrownią, pozostałości zakładów w Rzucowie, pozostałości cegielni w Przedmieściu Dużym, fabrykę fajansu Sunderlanda w Iłży.

KOPALNIE

Nasz region był bogaty w surowce mineralne, stosowane w budownictwie i w przemyśle metalowym, stąd nic dziwnego że i kopalnie funkcjonowały tu od wieków. Opisane poniżej w większości wymagają przynajmniej krótkiego spaceru by do nich dotrzeć. Wyjątkiem są Skrzynno i Korycisko, do której to kopalni dość blisko można podjechać autem (tym samym są częściowo dostępne dla osób z ograniczeniami w poruszaniu się).

Gielniów

Już w drugiej połowie XVIII wieku pojawiają się zapisy mówiące o tym, że w okolicach Gielniowa znajdują się góry kruszcowe. W miejscowym kamieniołomie, znajdującym się niecały kilometr od centrum dzisiejszego miasta, wydobywany był piaskowiec w wieku 140 mln lat. Można znaleźć w nim odciśnięte fragmenty roślin i zwierząt. Z materiału tego wykonywano w przeszłości kamienie młyńskie, żarna i osełki. Miejscowy kamieniołom jest objęty ochroną jako stanowisko dokumentacyjne.

Gmina Gielniów. Gielniów, przedłużenie ul. Błogosławionego Ładysława. Najbliższy przystanek bus – Gielniów, 800 m.
Położenie: 51.39642323 N 20.48054352 E

Skrzynno

Kamieniołomy piaskowca jurajskiego w Skrzynnie, znajdowały się w południowej części miejscowości, na dzisiejszym zalesionym obszarze. Wchodząc do lasu można odnaleźć nadal ślady wyrobisk. Jedno z nich znajduję się także blisko drogi Skrzynno-Borkowice, po jej wschodniej stronie, za siedzibą OSP. Kamień miejscowy miał kolor jasnoszary lub białoszary.

Materiał pozyskiwany z miejscowych łomów, będący piaskowcem serii gielniowskiej, był wykorzystywany nader często jeszcze w XIX wieku do wykonywania nagrobków. Spotykamy je na cmentarzach w bliskiej okolicy ale nie tylko. Z kamienia tego wykonano także obiekty znajdujące się w miejscowym kościele – portal boczny, chrzcielnicę, rzeźbę św. Rocha, tablice pamiątkowe. Użyto go także do wykonania przystanku autobusowego.

Gmina Wieniawa. Najbliższy przystanek bus – Skrzynno, 0,6-1 km; najbliższy przystanek PKP – Skrzynno, 0,8-1,2 km.

Położenie: 51.36046273 N 20.70974653 E

Kamienna Góra (Przysucha)

Położony w południowej części miasta, przy drodze do Szydłowca, kamieniołom piaskowców jurajskich, był czynny do

lat 70. Znajdował się w wynoszącym 210 m wysokości wzniesieniu. Ze względu na niewielkie zasoby kamienia (ok. 37 Gg) nie powrócono do reaktywacji wydobycia tutejszych złóż. Miejscowy kamień jest jasnoszary, drobnoziarnisty z toczeńcami ilastymi. Wykorzystywano go między innymi jako kruszywo drogowe. Dzisiaj dawny kamieniołom jest zalany wodą i otoczony lasami, tworząc dość malownicze miejsce.

Miasto Przysucha. Ul. Przemysłowa. Najbliższy przystanek bus – Przysucha-Młyny 400 m, dworzec bus – 1,3 km. Od szosy – 200 m.
Położenie: 51.34914592 N 20.63555337 E

Koryciska - *Kopalnia rudy żelaza*
Rudy krzemionkowe, które pozyskiwano w Koryciskach, ciągną się pasem od Ćmielowa przez Mirzec i Jastrząb do Korycisk. Występują one pośród piaskowców. Rudę w Koryciskach pozyskiwano tu już od końca XIX w. W 1928 r. powstała spółka która podjęła się wydobycia występującej tu rudy żelaza, limonitu, który zawierał 37-45% żelaza. Pierwotnie eksploatowano złoże ręcznie przy użyciu oskardów, przewożąc urobek wozami na stację kolejową Jastrząb i następnie do Radomia. Ze względu na rosnące koszty wydobycia i będące ich następstwem

problemy ekonomiczne właścicieli, w 1938 r. wybuchł strajk wśród pracowników, który ostatecznie doprowadził do upadku kopalni. W czasie okupacji wydobycie prowadzili tu Niemcy, a sam teren był zapleczem dla ruchu oporu. Po II wojnie światowej kopalnię upaństwowiono i zmodernizowano. Wydobycie prowadzone było metodą odkrywkową. Położono tory od kopalni do drogi Radom-Przysucha, doprowadzając linię w 1953 r. docelowo do Wieniawy. Ze względu na .potrzebę usuwania coraz większego nadkładu eksploatowanie złoża okazało się nieopłacalne i kopalnię zamknięto w 1958 r. Złoże tworzyło nieckę o szerokości dochodzącej do 200 m o nieznacznej długości. Dzisiaj wyrobisko jest zalane wodą, znajduje się tu łowisko.

Gmina Wieniawa. Brak w pobliżu przystanków komunikacji publicznej.
Położenie: 51.33598389 N 20.81644204 E

Wybrana bibliografia

Karty ewidencyjne zabytków:
Pieczonka J., BBiDZ w Radomiu, sygn. 5431 i 12708, Radom 1989.
Rybińska H., ODZ Warszawa, sygn. 5650, 1996.
Słowik. A., WKZ Radom, sygn. 5488, 1997.
Wojtaszczyk H., WKZ Radom, sygn. 5489, 1997.
Nowak A., ODZ Warszawa, sygn. 5499, 14994.

Opracowania:
Baranowski B., Baranowski W., Koliński J., *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, t. II, z. 4, Wrocław 1970.
Boniecki J., Ośko S., Witkowski S. (red.), *Powiat radomski*, Radom 1976.
Guzik K., *Możliwości wykorzystania piaskowców jurajskich północno-zachodniego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich jako kamieni architektonicznych w zależności od ich litologii*, Kraków 2017.
Jędrychowski J., *Kamień w architekturze regionu świętokrzyskiego*, Kielce 2014.
Kaczurba J., ODZ w Warszawie, karta ewidencyjna zabytku, sygn 5509, Warszawa 1994. (młyn Seredzice)
Kontkiewicz S., *Złoża rudy żelaznej w Polsce, jej zasoby, wydobycie oraz możliwości produkcyjne*, „Hutnik", r. XII, Katowice 1945.
Krygier. E., *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, t. II, z. 3, Wrocław 1979.
Krygier. E., *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, t. VI, z. 1, Wrocław 1979.
Krygier. E., Ruszczyńska T., *Katalog Zabytków Budownictwa Przemysłowego w Polsce*, Wrocław 1958.
Myśliński K., *Policzna. Przeszłość i dzień dzisiejszy radomskiej wsi*, Radom 1993.
Przemysł żelazny w Królestwie Polskim, „Przegląd Górniczo-Hutniczy", nr 18, Dąbrowa 1914.
Puś W., *Przemysł w majątkach ziemiańskich Królestwa Polskiego*, Łódź 2018.
Surowce mineralne województwa świętokrzyskiego, pr. zb., Warszawa 1971.
Zając K., Maj R., *Dziedzictwo kulturowe Gminy Kozienice*, Kozienice 2017.
Zieliński J., *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław 1965.

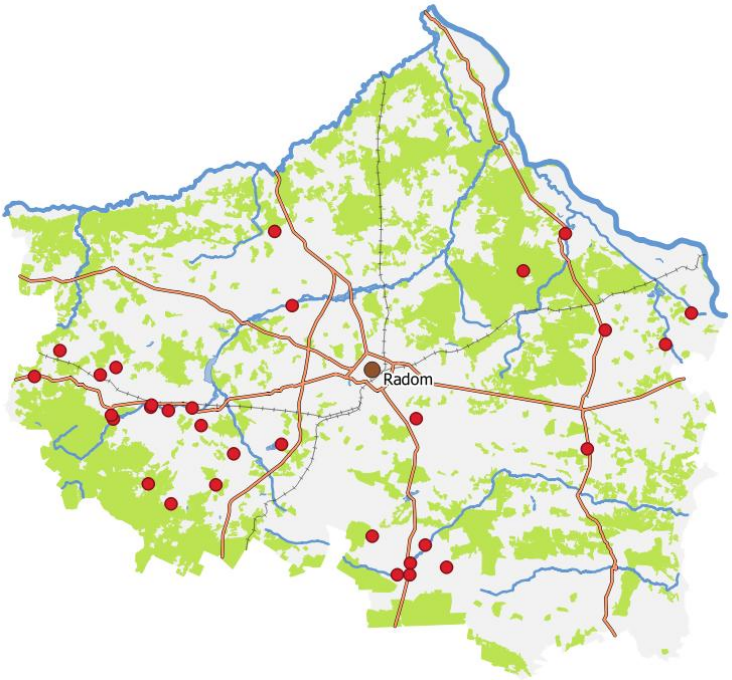

Zadanie „IndustRad" zostało dofinansowane ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.